

Andrzej Stroynowski

REPREZENTANCI WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO
W CZASIE UCHWALANIA KONSTYTUCJI 3 MAJA

Przedstawienie stanowiska sejmowej reprezentacji prowincji litewskiej wydaje się z wielu względów ciekawe i istotne. Po wcześniejszych bowiem, dość licznych próbach ukazania tego zagadnienia, spoglądano raczej przez pryzmat ogólny, ewentualnie próbując dokonać zawężenia analizy w kierunku pokoleniowym, czyli oceny doświadczenia politycznego¹. Przybliżenia regionalnego dotychczas nie dokonano, szczególnie w odniesieniu do tak interesującej grupy litewskiej, wymagającej niewątpliwie znacznie bardziej szczegółowej analizy. Jest to tym ważniejsze, że przecież wówczas prowincja ta podlegała innym niż w Koronie, przynajmniej równie intensywnym przemianom cywilizacyjnym i politycznym².

Na obecnym etapie badań przedstawienie tego zagadnienia w pełnym zakresie jest bardzo utrudnione, głównie z braku odpowiednich ustaleń w pracach historycznych. Z tego względu pierwsza próba określenia zapatrywań reprezentantów jednej z prowincji Rzeczypospolitej oprzeć się musi na starych ustaleniach Jana Dihma, uzupełnionych lekturą biografów i diariuszy sejmowych³. Najistotniejsze jest w tym wypad-

¹ J. Kowecki, *Posłowie debiutanci na Sejmie Czteroletnim*, [w:] *Wiek XVIII. Polska i świat. Księga poświęcona Bogusławowi Leśnodorskiemu*, Warszawa 1974, s. 195–210.

² Ostatnio na zjawisko to zwrócił uwagę Z. Kowalewski, *Rzeczpospolita nie doceniona. Kultura naukowa i polityczna Polski przedrozbiorowej*, Warszawa 1982, s. 171, 190.

³ J. Dihm, *Trzeci maj*, Kraków 1932; *Dziennik Czynności Seymu Głównego Ordynaryjnego Warszawskiego pod zwiazkiem Konfederacji Obojga Narodów aglutującego się 1791*, bmd. Ponadto wykorzystane tutaj zostały diariusze z okresu rządów Rady Nieustającej, jak też podawane opisy obrad Sejmu Czteroletniego, zamieszczone w „Gazecie Narodowej y Obcej” i „Gazecie Warszawskiej”. Uzupełnieniem stał się diariusz z Archiwum Sejmu Czteroletniego (dalej: ASCz) nr 19 znaj-

ku ustalenie nie tylko potencjalnych zwolenników i przeciwników Konstytucji 3 Maja. Ważne jest zwłaszcza wskazanie prawdziwych uczestników wydarzeń 2—5 maja 1791 r., które doprowadziły do sukcesu tego swoistego zamachu stanu. Konieczne jest do tego przeanalizowanie listy osób podpisanych na akcie „Asekuracji”, czy uczestniczących w obradach 3 i 5 V 1791 r.⁴ Jest to przy tym utrudnione brakiem list obecności, czy zapisem przebiegu głosowania, którego tak zdecydowanie starali się uniknąć zwolennicy Konstytucji. Obok tego podstawowego problemu warto również wskazać na istniejące powiązania polityczne uczestników tych wydarzeń, tak w czasie Sejmu Czteroletniego, jak i wcześniej.

Podkreślić chyba też należy fakt naturalnego dojrzewania politycznego reprezentantów Litwy, wyrażającego się w stałym przewartościowywaniu postaw i kształtowaniu się nowych ośrodków kierowniczych, chociażby w związku ze śmiercią Karola Radziwiłła „Panie Kochanku” czy długotrwałą nieobecnością hetmana Michała Ogińskiego, którzy odgrywali tak doniosłą rolę w 1788 r. Równocześnie wielu z najbardziej doświadczonych litewskich reprezentantów na stałe opuściło Warszawę, uchylając się od powrotu, demonstrując w ten sposób swój wrogi stosunek do przeprowadzonych reform⁵. Nie jest tutaj celem przedstawienie tych interesujących skądinąd zmian.

Podjęcie zagadnienia stosunku reprezentacji sejmowej Wielkiego Księstwa Litewskiego do „zamachu majowego” wydaje się być uzasadnione też rolą tej prowincji w wydarzeniach 2—5 V 1791 r. Należy bowiem pamiętać, iż w tym decydującym momencie spośród 182 osób mających mieć możliwość wpłynięcia na decyzje sejmu było aż 52 Litwinów, stanowiących wobec tego ponad 26,8% zgromadzonych⁶. Inna rzecz, że wcale nie jest pewne, czy cała ta grupa 182 osób wzięła udział

dujący się w Archiwum Głównym Akt Dawnych (dalej: AGAD). Pełniejsza prezentacja znajdujących się tam materiałów, z uwagi na szczupłość miejsca nie jest tutaj możliwa i nastąpi dopiero przy publikacji wyników badań nad wszystkimi uczestnikami obrad sejmowych w dniach od 2—5 maja 1791 r.

⁴ Facsimilę „Asekuracji” zamieścił B. Dembiński, *Polska w przełomie*, Warszawa—Lwów—Poznań 1913, po s. 486; *Dzień Tuzeci Maja Roku 1791*, Warszawa [1791]. Na autorstwo Antoniego lub Franciszka Siarczyńskiego wskazał J. Michalski, *Konstytucja 3 Maja*, Warszawa 1985, s. 63.

⁵ Klasycznym przykładem tej postawy była postać Michała Zaleskiego pośła trockiego. Podobnie zresztą od udziału uchylali się i członkowie rodziny królewskiej (Stanisław Poniatowski, Ludwik Tyszkiewicz), Kowecki, *op. cit.*, s. 200.

⁶ Oparto się na ustaleniach Dihma, *op. cit.*, s. 15—20. Do przedstawicieli Litwy zostali tutaj zaliczeni wszyscy reprezentanci Inflant, bez uwzględnienia kłucza, według którego zostali wybrani (tj. bez rozróżniania wybranych tam z Korony, Litwy i Inflant).

w obradach. W odniesieniu do reprezentacji prowincji litewskiej liczbę tę można skorygować na podstawie lektury „Asekuracji”, diariuszy sejmowych i wydawnictw okolicznościowych do zaledwie 33 osób (wobec 128 ogółem)⁷. Ponieważ jednak nie zmienia to jej procentowego udziału w obradach (nadal ok. 26%) i chcąc pozostać w zgodzie z przyjmowanymi dotąd za właściwe ustaleniami Jana Dihma, posługiwać się nadal będziemy liczbą 52 reprezentantów Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Odegrali oni szczególnie dużą rolę w okresie przygotowań do przeprowadzenia dzieła reformy, gdy w Warszawie pozostała dość liczna grupa Litwinów, którzy z racji odległości zrezygnowali z wyjazdu na ferie wiosenne.

Ta nieproporcjonalnie znacząca rola ujawniła się zwłaszcza w ilości podpisów składanych przez przedstawicieli Wielkiego Księstwa na akcie „Asekuracji”, zobowiązującej do popierania projektu Konstytucji na sesji 3 maja. Okazało się, że pomimo gorączkowych zabiegów reformatorzy do późnych godzin nocnych 2 maja zdołali zgromadzić pod „Asekuracją” zaledwie 83 podpisy, wśród których znalazło się 25 należących do przedstawicieli Litwy⁸. Stanowiło to aż 30% zaprzysiężonych zwolenników Konstytucji, co wskazuje na poważne możliwości mobilizacyjne postępowych przedstawicieli litewskich.

Wśród tej grupy zdecydowanie przeważali posłowie, których było aż 24, co zdecydowanie wyróżniało Litwinów od Koroniarzy, wśród których procent senatorów był znacznie wyższy (13,8%). Tutaj zaś jedynym przedstawicielem senatu był Ignacy Potocki — marszałek wielki litewski, będący zresztą sztandarowym przywódcą całego obozu reform. Wskazywało to na przeważanie nastrojów postępowych wśród posłów, wyraźnie emancypujących się spod wpływów senatorskich, potwierdzając tym kryzys magnackiego kierownictwa na Litwie po odejściu ks. Karola Radziwiłła „Panie Kochanku”. Spośród tych 24 litewskich posłów podpisanych na „Asekuracji” 10 należało do kompletu wybranego w 1788 r.⁹, a 14 pochodziło z wyborów w 1790 r.¹⁰ Potwierdziło to

⁷ Por. materiały podane w przyp. 3 i 4.

⁸ Listę ustalam na podstawie facsimili „Asekuracji” opublikowanej przez Dembińskiego, *op. cit.*, s. 486.

⁹ Byli to posłowie: Paweł Grabowski, wołkowski, Ludwik Gutakowski orszański, Stanisław Kublicki inflancki, Wojciech Narbutt lidzki, Julian Ursyn Niemcewicz inflancki, Piotr Potocki inflancki, Ignacy Przeciszewski żmudzki, Tomasz Warzecki brasławski, Józef Weyssenhoff inflancki, Michał Zabiello inflancki.

¹⁰ Byli to posłowie: Aleksander Batowski inflancki, Dominik Gieysztor trocki, Zygmunt Grabowski wołkowski, Grzegorz Kaczanowski inflancki, Maurycy Karp żmudzki, Michał Korzeniewski piński, Tomasz Mineyko koweński, Józef Mostowski inflancki, Bogusław Mirski brasławski, Józef Puzyna smoleński, Stanisław Reytan

przyjmowaną tezę o silniejszym zaangażowaniu się w sprawę reformy posłów drugiej kadencji Sejmu Czteroletniego¹¹. Wśród Litwinów stanowili oni przeszło 58% ogółu posłów podpisanych na akcie „Asekuracji”.

W trakcie sesji 3 maja 1791 r. to bardzo silne zaangażowanie przedstawicieli Litwy po stronie zwolenników Konstytucji nie znalazło pełnego potwierdzenia. W porównaniu z „Asekuracją” liczba popierających dzieło reformy wzrosła bowiem bardzo nieznacznie, gdyż zaledwie 2 senatorów (biskup Tymoteusz Gorzeński i wojewoda Adam Felkerzamb) oraz 2 posłów (Tadeusz Matuszewicz — poseł brzesko-litewski i Michał Zdzitowiecki — smoleński). Było to wzmocnienie bardzo nieznaczne, o wiele niższe od zaobserwowanego wśród przedstawicieli Korony (o 23). Spowodowało to zmniejszenie się udziału Litwinów wśród zwolenników reformy z 30% podpisanych na „Asekuracji” do zaledwie 26,4% popierających Konstytucję w dniu 3 maja. Oznaczało to większe zaangażowanie przedstawicieli Litwy w prace przygotowawcze, przy braku możliwości dalszej mobilizacji w decydującym momencie.

Zadecydowało o tym niewątpliwie również silne zaangażowanie Litwinów po stronie przeciwników Konstytucji, wśród których znalazło się 23 (ostatecznie 21) reprezentantów Wielkiego Księstwa. Na specjalną uwagę wśród nich zasługiwała liczna grupa senatorów i ministrów: Joachim Chreptowicz podkanclerzy litewski, Józef Kossakowski biskup inflancki, Michał Kazimierz Ogiński hetman wielki litewski, Kazimierz Plater kasztelan trocki, Michał Aleksander Sapieha kanclerz wielki litewski, Franciszek Sapieha wojewoda smoleński i Antoni Suchodolski kasztelan smoleński. Stanowili oni aż 30% opozycji litewskiej, w skład której weszło ponad 16 posłów. Wśród nich znajdowało się ledwo 3 (2) wybranych w 1788 r.¹², wobec 13 (12) dokooptowanych w 1790 r.¹³ W tym wypadku tak liczny udział w szeregach opozycji posłów II ka-

nowogródzki, Józef Staszewski upicki, Marcin Szczytt potocki, Antoni Trębicki inflancki.

¹¹ Na to zgadnienie szczególnie silnie zwracał uwagę Kowecki, *op. cit.*, s. 308.

¹² Opozycyjnych posłów I kadencji reprezentowali: Wincenty Józefowicz orszański, Kazimierz Nestor Sapieha brzesko-litewski, Józef Zabiello żmudzki. Sapieha jednak już 3 V poparł konstytucję po chwilowym tylko wahaniu.

¹³ Byli to posłowie: Ignacy Chomiński orszański, Józef Dziekoński grodzieński, Jan Jeleński mozyrski, Tadeusz Korsak wileński, Józef Antoni Kossakowski upicki, Józef Dominik Kossakowski wilkomirski, Stanisław Manuzzi brasławski, Stanisław Ursyn Niemcewicz brzesko-litewski, Józef Pegowski inflancki, Antoni Pomarnacki wilkomirski, Jacek Antoni Puttkamer miński, Ignacy Siwicki trocki, Ignacy Sylwestrowicz żmudzki. Po protestach 3 i 4 V Korsak jednak 5 V przeszedł do szeregów zwolenników reformy.

dencji może wydawać się zastanawiający, ale wiąże się on z większym ich zaangażowaniem w sprawy polityczne od reprezentantów wybranych w 1788 r., których znaczna część zrezygnowała z dalszego uczestniczenia w obradach, chociażby ze względów finansowych. W świetle tego trudno jednak, przynajmniej w odniesieniu do terenów litewskich, utrzymać obiegową opinię o nadzwyczajnej postępowości posłów wybranych w 1790 r., chociaż zdawało się to mieć jeszcze pewne uzasadnienie przy analizie podpisów na „Asekuracji”¹⁴. W tym wypadku Litwa ujawniła być może swoją odrębność.

Według ustaleń Jana Dihma ogółem za Konstytucją opowiadało się 110 osób, spośród których 29 (31) przypadało na Litwę (26,4%). Przeciw niej zaś występować mogły 72 osoby, z których 23 (21) reprezentowało Wielkie Księstwo (31,9%). Tym samym należy uznać, że w tym decydującym momencie, mimo znacznego zaangażowania w przygotowania do zamachu majowego, opowiadało się ono w poważnym stopniu przeciw Konstytucji, chociaż ostatecznie przewaga znajdowała się po stronie jej zwolenników (29 osób za wobec 23 przeciwnych, czyli 55,8% wobec 44,2%). Można oczywiście kwestionować te ustalenia, pochodzące sprzed 50 lat, przynajmniej w odniesieniu do kilku osób zaliczonych do przeciwników Konstytucji 3 Maja¹⁵. Wśród jej zwolenników należałoby chyba również wymienić Dominika Narbutta posła lidzkiego¹⁶. Podważa to zaufanie do ocen prezentowanych w bardzo już starej pracy Jana Dihma, której niepodważalną bazą źródłową są tylko podpisy na akcie „Asekuracji”. Do czasu przeprowadzenia jednak nowych badań nad tym problemem trudno czynić to w odniesieniu do samego Wielkiego Księstwa Litewskiego¹⁷. Nie istniałaby bowiem możliwość przeprowadzenia porównań z innymi prowincjami, czyniąc uzyskane wyniki nieomal przypadkowymi i zbyt wycinkowymi. Z tego względu posługując się nadal jako podstawowymi wynikami badań Dihma można dokonać tyl-

¹⁴ W tym wypadku podkreślić należy również żywsze i pozytywniejsze zareagowanie posłów I kadencji, spośród których Dominik Eydziatowicz smoleński wyraził ubolewanie, że z braku powiadomienia nie przybył do Warszawy i nie mógł wesprzeć Konstytucji. W. Smoleński, *Ostatni rok Sejmu Wielkiego*, Kraków 1897, s. 17.

¹⁵ Wyraźnie zakwestionowane zostały te ustalenia w odniesieniu do Józefa Pągowskiego: „Chyba niesłusznie uważano (Władysław Smoleński, Adam Skalkowski, Jan Dihm), że w wypadku wotowania w sejmie 3 V 1791 r. głosowałby przeciwko przyjęciu Ustawy Rządowej”, J. Kowcecki, *Pągowski Józef, Polski Słownik Biograficzny* [dalej: PSB], t. 25, 1980, s. 533—534.

¹⁶ Por.: S. Burhardt, *Narbutt Dominik*, PSB, t. 22, s. 977, s. 530—531.

¹⁷ Problemy te zostaną przedstawione w przygotowywanym dopiero szerszym szkicu, w którym podstawą ustaleń będą nie domniemania na temat poglądów omawianej grupy posłów i senatorów, lecz ocena ich rzeczywistych działań.

ko pewnej ich weryfikacji na podstawie analizy przebiegu sesji 3 i 5 V 1791 r. (samej debaty, ponieważ nie przeprowadzono wówczas głosowania, które zawsze daje najpełniejszy obraz). Z tych dwóch sesji (używając staropolskiego terminu) pierwsza była niewątpliwym zamachem stanu czy uwięzieniem procesu łagodnej rewolucji, druga natomiast jej legalizacją. Dopiero w dniu 5 V 1791 r. miał bowiem zebrać się sejm i odtąd można było podejmować tak ważne decyzje. Toteż ten dzień był ostatnią szansą antykonstytucyjnej opozycji na przekreślenie dzieła 3 Maja.

Najistotniejsze były oczywiście obrady 3 V 1791 r., które przyniosły przyjęcie i zaprzysiężenie Konstytucji, wykluczając jednocześnie głosowanie, które musiało wykazać przynajmniej siłę uprzedzeń. Oparcie się zaś fikcji powszechnej zgody pozwoliło zwolennikom konstytucji łatwiej pozyskać poparcie szlacheckiej prowincji, jak również prezentować obcym dworom dzieło 3 Maja jako wyraz jednomyślnej woli narodu.

W tym decydującym dniu zabrało głos zaledwie 7 przedstawicieli Wielkiego Księstwa. Spośród nich 4 (5) występowało za Konstytucją, a 3 (2) przeciw. Spośród jej promotorów sporą rolę odegrał Tadeusz Matuszewicz, który odczytał odpowiednio dobrane zagraniczne depesze, wskazujące na konieczność szukania natychmiastowego rozwiązania. Dało to możliwość przedstawienia przez samego Ignacego Potockiego Konstytucji jako jedynej drogi wyjścia z trudności¹⁸. Poparł go również Tomasz Mineyko. Wreszcie znaczną rolę odegrał Michał Zabiello, któremu w decydującym momencie przypadł zaszczyt wezwania króla do złożenia przysięgi na wierność Konstytucji, co przecięło też dalszą dyskusję¹⁹. Przeciwnicy natomiast występowali mniej efektownie, chociaż Tadeusz Korsak zabierał głos dwukrotnie, wspierany raz przez Ignacego Chomińskiego. Natomiast lider opozycji hetmańskiej na Litwie i marszałek konferencji litewskiej K. N. Sapieha wyraźnie zawiódł dotychczasowych przyjaciół zgłaszając najpierw swój sprzeciw, ale w nader umiarkowany sposób, tak że nawet jego wezwania do szukania zgody mogły być uznane za gest pojednania czy wręcz rezygnacji²⁰. O ile ocena pierwszego wystąpienia Sapiehy, wzywającego przecież tylko do ponownego przeczytania projektu może być dyskusyjna, o tyle druga mowa była już jednoznacznym poparciem Konstytucji. Wygłoszona jednak została dopiero po zaprzysiężeniu Konstytucji. Wtedy też poparta została ze strony biskupa smoleńskiego Tymoteusza Gorzeńskiego, który wraz z biskupem Feliksem Turskim przyjmował przysięgę od króla. Jeś-

¹⁸ D i h m, *op. cit.*, s. 24—25.

¹⁹ Tamże, s. 32—38.

²⁰ Tamże, s. 32, 34.

li więc zweryfikować stare ustalenia, to wówczas okaże się, że z grona reprezentantów Wielkiego Księstwa Litewskiego Konstytucję w dniu 3 V 1791 r. czynnie poparło 5 osób (1 dopiero po pewnych wahaniach), a tylko 2 były tego dnia konsekwentnie jej przeciwnie (25%). Należy chyba nawet przypuszczać, że był to najwyższy procent zaangażowanych w prokonstytucyjną walkę oratorską ze wszystkich prowincji Rzeczypospolitej.

Przebieg debaty 3-majowej wpłynął w decydującym stopniu na postawę reprezentantów Wielkiego Księstwa, przyczyniając się do rezygnacji z prób przeciwstawienia się nowej Konstytucji. Potwierdziło to wpisanie się 4 maja na akcie protestacyjnym wśród 26 posłów i senatorów zaledwie 2 Litwinów (Ignacy Chomiński i Jacek Puttkamer)²¹. Ponadto Tadeusz Korsak oblatował tego dnia w grodzie warszawskim całą swoją mowę wygłoszoną w izbie senatorskiej 3 V 1791 r.²² W sumie więc tego dnia protestowało zaledwie 3 Litwinów, wobec 24 przedstawicieli Korony, czyli tylko 11% nadal czynnych oponentów. Jest to wynik wymowny, zwłaszcza w zestawieniu ze wspomnianym już prawie 27-procentowym udziałem reprezentacji Wielkiego Księstwa Litewskiego w obradach majowych. Wydaje się, że dla skłonnych do większej dyscypliny Litwinów dalsza opozycja nie miała w tym momencie już sensu. tym bardziej, że zmianie uległo też stanowisko K. N. Sapiehy, który opowiadając się w efekcie za Konstytucją dokonał jednej z najbardziej gwałtownych i zagadkowych woł politycznych²³.

Potwierdzeniem narastania prokonstytucyjnych nastrojów wśród reprezentantów Litwy stał się przebieg sesji 5 V 1791 r., która przecież była ostatnią szansą na zniweczenie dzieła reformy. Tego dnia do ataku przyszedł biskup inflancki Józef Kossakowski, kwestionując prawo podpisania przez deputację konstytucyjną nowego prawa jako ustanowionego wbrew przyjętej procedurze, poprzez pominięcie głosowania. Jego wniosek miał podwójny cel. Po pierwsze otwierał drogę do głosowania, które nie musiało zakończyć się sukcesem zwolenników reformy. Po drugie zaś — było to chyba najistotniejsze — poprzez samo głosowanie obnażał nielegalny charakter uchwał z 3 V 1791 r.²⁴ Nie mogli

²¹ *Actum in Curie Varsaviensi die 4 V 1791*, [w:] Dihm, *op. cit.*, s. 47—50.

²² Korsak, *Głos...*, 3 V 1791 nazajutrz dnia czwartego do Akt Grodu Warszawskiego podany, Warszawa, b.d.

²³ B. Krakowski, *Oratorstwo polityczne na Iorum Sejmu Czteroletniego. Rekonesans*, Gdańsk 1968; J. Łojek, *Ceneza i obalenie konstytucji 3 maja*, Lublin 1986, s. 154, 164.

²⁴ Dziariusz rękopiśmienny sejmu 1788 AGAD, ASCz 19, k. 75—87; *Dziennik Czynności Seymu Głównego... agitującego się 1791*, sesja 421 dn. 5 V 1791; *Dzień Trzeci Maja...*, s. 176—196; „Gazeta Warszawska”. Supplement nr 37, 7 V 1791; „Gazeta Narodowa y Obca” 1791, nr 37, s. 149—150.

dlatego dopuścić do głosowania zwolennicy Konstytucji, których zadaniem stało się przekształcenie tej sesji w manifestację jedności postaw, w scenę licznych podziękowań za przeprowadzoną reformę. Ostatecznie akcja Kossakowskiego nie spotkała się z szerszym poparciem i szczęśliwie uniknięto kompromitującego zwolenników reformy głosowania²⁵.

W osiągnięciu tego sukcesu bardzo pomogło stanowisko Litwinów, którzy z wyjątkiem biskupa inflanckiego poparli dzieło reformy. Obok znanych już jej zwolenników (T. Matuszewicz, T. Mineyko, K. N. Sapieha) pojawili się też nowi. Słabszy oddźwięk miało tutaj wystąpienie podskarbiego nadwornego litewskiego Antoniego Dziekońskiego. Natomiast wielką rolę miały tłumaczenia się z wcześniejszych protestów (wskazanie obawy o utrzymanie odrębności Litwy), jak i udzielenie pełnego poparcia Konstytucji przez Tadeusza Korsaka, tak aktywnego po stronie przeciwnej 3 i 4 maja.

W sumie reprezentanci Wielkiego Księstwa Litewskiego odegrali wielką rolę w działaniach z okresu od 2 do 5 V 1791 r., gdy ostatecznie doszło do uchwalenia Konstytucji i wycofania protestów przez opozycję. Znaczenie Litwinów czy ewentualnie grupy litewsko-inflanckiej było chyba nawet przeceniane, zważywszy na skromny udział w dyskusji w dniu 3 maja, chociaż może o tej ocenie zadecydowało uczestniczenie w innych, mniej widocznych działaniach, wymagających chociażby zneutralizowania najgroźniejszych rębaczy Branickiego (wykorzystano do tego celu „poetę” Stanisława Kubickiego, który np. pilnował K. Janikowskiego). To znaczenie litewskiej grupy nacisku było zresztą wielokrotnie podkreślane²⁶. Często przy tym ograniczano się do samej grupy inflanckiej, działającej nadzwyczaj zgodnie i sprawnie. Również w czasie walki o ustanowienie Konstytucji wykazała ona właśnie te cechy. W tym okresie zaznaczyło swoją obecność 11 przedstawicieli wyróżnionej grupy posłów inflanckich. Spośród nich tylko jeden — Józef Pałowski nie był dawniej zaliczany do zwolenników Konstytucji²⁷. Wszyscy pozostali natomiast opowiadali się za nią, a wielu z nich przypadły poważne obowiązki w czasie obrad, jak i w trakcie ich przygotowania. Obok wojewody Felkerzamba znajdowało się wśród nich 5 posłów pierwszej kadencji i 4 z drugiej. Ponieważ wybierani byli oni według starych zasad, wypada wskazać, że największa część została posłami inflanckimi z Litwy (Grzegorz Kaczanowski, Julian Ursyn Niemcewicz, Antoni Trębicki i Michał Zabięło), a także z Inflant (Stanisław Kublic-

²⁵ Nieporozumieniem jest podanie wyników głosowania, które jakoby miało być przeprowadzone tego dnia, które przedstawia tylko Dłhm, *op. cit.*, s. 43—46.

²⁶ Ostatnio podkreślił to Łojek, *op. cit.*, s. 155, 603.

²⁷ Por. zastrzeżenie wobec kwalifikacji jego postawy z przypisem 15. Pałowski był wybranym posłem inflanckim z Korony.

ki, Józef Mostowski i Józef Weysenhoff), gdy z Korony było tylko 2 (Aleksander Batowski i Piotr Potocki oraz inaczej dotąd zaliczany Józef Pągowski). Do grupy tej można doliczać z racji tytułu biskupa Józefa Kossakowskiego, który jednak faktycznie nigdy nie patronował tej części sejmujących. Z tego względu należy go raczej tutaj pominąć.

Można oczywiście przyjąć, że ta grupa inflancka nadawała w znacznym stopniu charakter wszystkim posłom litewskim. Nie wydaje się jednak, by wynikało to ze specyfiki regionalnej Inflant, lecz raczej z bardziej jednolitego charakteru posłów wybranych, w warunkach zdecydowanej przewagi jednego stronnictwa. W tym wypadku dominująca pozycja przypadła opozycji²⁸. Ona też nadawała ton działalności tej grupy poselskiej, przynajmniej w pierwszym okresie obrad, gdyż w drugiej kadencji doszło kilku zwolenników króla. W efekcie z zaangażowanych posłów inflanckich opozycyjnym rodowodem legitymowała się większość (Stanisław Kubicki, Julian Ursyn Niemcewicz, Piotr Potocki, Józef Weysenhoff, Michał Zabiello)²⁹. Za ludzi związanych z królem uchodzili zaś tylko Grzegorz Kaczanowski i Józef Mostowski³⁰. Pozostali przed pojawieniem się w Warszawie natomiast niczym specjalnym się nie wyróżniali i postawa ich kształtowała się pod wpływem obrad sejmowych.

Wyłączywszy grupę posłów inflanckich, pozostała część Litwinów, działających w czasie uchwalania Konstytucji, pod względem rodowodu politycznego przedstawiała skomplikowaną mozaikę. Nie wystarczał już w tym czasie dość słuszny wcześniej podział na opozycję i zwolenników króla, który w odniesieniu do realiów 1791 r. był już zbyt mylący. Z tego względu właściwsze byłoby sięgnięcie do bardziej tradycyjnych i silniejszych powiązań z konkretnym magnatem. Dla otrzymania jednak możliwie jasnego obrazu konieczne jest ograniczenie się do wskazania tylko najtrwalszych z tych powiązań. Dlatego bez wchodzenia w zbyt szczegółowe rozróżnianie zwolenników króla na protegowanych prymasa Joachima Chreptowicza, Stanisława Poniatowskiego, Ignacego Massalskiego czy Antoniego Dziekońskiego utrzymać można miano stronnictwa królewskiego. Rozumieć przez to należy przynajmniej klasyfikacje przyjmowane i obowiązujące na początku Sejmu

²⁸ J. Michalski, *Sejmiki poselskie 1788*, „Przegląd Historyczny” 1960, t. 51, s. 352; Łojek, *op. cit.*, s. 155.

²⁹ Podstawą generalną tej klasyfikacji jest wybór ich na sejmiku opozycyjnym w 1788 r. Por.: B. Krakowski, *Kublicki Stanisław*, PSB, t. 16, 1971, s. 34–37; S. Kieniewicz, M. Witkowski, *Niemcewicz Julian Ursyn*, PSB, t. 22, s. 771–780; W. Szczygielski, *Potocki Piotr*, PSB, t. 28, 1984, s. 124–126.

³⁰ E. Rabowicz, *Kaczanowski Grzegorz*, PSB, t. 11, 1964–1965, s. 305–306; J. Skowronek, *Mostowski Józef*, PSB, t. 22, 1977, s. 66–68.

Czteroletniego, ustalone tak na podstawie dotychczasowej praktyki, jak i składanych deklaracji. Pojęcie opozycji na terenach litewskich było już znacznie bardziej spójne, gdyż miała ona głównie charakter puławski, z wyjątkiem województwa brzesko-litewskiego, podporządkowane go K. N. Sapieżę³¹. Prócz tego oczywiście istniała spora grupa posłów niezależnych, zasilona jeszcze przed rozpoczęciem obrad przez protegowanych ks. Karola Radziwiłła „Panie Kochanku” czy nawet i hetmana Michała Ogińskiego. Na specjalne wyróżnienie natomiast zasługuje ugrupowanie Kossakowskich, które przynajmniej w rodzinnych ramach w czasie obrad majowych zachowało swoją zwartość.

Wśród rozpatrywanych wciąż 52 Litwinów, pomijając posłów i senatorów niezależnych³², najsilniejszą pod względem liczebnym była nadal partia królewska. Zaliczyć do niej można przynajmniej 16 osób. Jednocześnie w trakcie obrad majowych wykazała ona najmniejszą zwartość wewnętrzną wobec tak ważnego zagadnienia jak uchwalenie Konstytucji, co potwierdziło tylko ustalenia o jej pragmatyczno-konjunkturalnym charakterze w czasach rządów Rady Nieustającej³³. Wynika-

³¹ Najszerzej o układzie sił politycznych na Litwie u progu obrad Sejmu Czteroletniego pisał: Michalski, *Sejniki poseselskie...*, s. 354—356.

³² Łącznie zaliczyć do tej grupy można aż 25 osób. Znaleźli się w niej wszyscy stronnicy Nieświeża i Słonimia. Za Konstytucją mieli opowiadać się: wojewoda Felkerzamb oraz posłowie: Batowski inflancki, Gieysztor trocki, obydwa Grabowscy wolkowscy, Gutakowski orszański, Karp żmudzki, Korzeniewski piński, Puzyna smoleński, Reytan nowogrodzki, Staszewski upicki, Szczytt połocki, Trębicki inflancki, Zdzitowiecki smoleński, czyli 14 osób. Przeciw Konstytucji natomiast mogli wystąpić: hetman Michał Ogiński, kanclerz w. lit. Michał Sapieha, wojewoda Franciszek Sapicha oraz posłowie: Konstanty Jeleński mozyrski, Wincenty Józefowi z orszański, Józef Pągowski inflancki, Antoni Pomarnacki wilkomirski i Ignacy Siwicki tracki, czyli 8 osób. Por.: Michalski, *Sejniki poseselskie...*, cz. II; A. Skatkowski, *Batowski Aleksander*, PSB, t. 1, 1935, s. 353—354; S. Herbst, *Grabowski Paweł*, PSB, t. 8, 1959—1960, s. 506—507. (por. krytyczne uwagi: J. Sułek, *Sprzysiężenie Jakuba Jasińskiego*, Warszawa 1982, s. 22—23); W. Dzwonkowski, *Grabowski Zugmunt*, PSB, t. 8, 1959—1960, s. 513; I. Homola, *Gutakowski Ludwik*, PSB, t. 9, 1960—1961, s. 177—179; T. Wasilewski, *Jeleński Jan*, PSB, t. 11, 1964—1965, s. 141—142; E. Rostworowski, *Karp Maurycy*, PSB, t. 12, 1966, s. 95—97; J. Kowecki, *Pągowski Józef...*; A. Gieysztor, *Gieysztor Dominik*, PSB, t. 7, s. 542. Oczywiście część tych ludzi reprezentowała wyraźnie opozycyjne postawy, np. Paweł Grabowski, Ludwik Gutakowski, Maurycy Karp, jednak nie można wskazać na ich związek z wyodrębnianymi nurtami opozycji puławskiej, czy hetmańskiej.

³³ O bezprogramowości stronnictwa królewskiego pisał już J. Michalski, *Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta*, [w:] *Historia Sejmu Polskiego*, t. I, red. J. Michalski, Warszawa 1984, s. 375; W. Szczygielski, *Polskie formacje oświeceniowe czasów stanisławowskich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”, 1979, S. I, z. 48, s. 73—80; tenże, *Oświecony elitaryzm w Polsce XVIII w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1976, S. I, z. 4, s. 109—120.

ło to w znacznym stopniu z ciągłej pogoni za uzyskiwaniem poparcia większości, bez oglądania się na faktyczne zapatrywania promowanych posłów i senatorów, wynoszonych pod naciskiem obcym czy nieraz chwilowych sojuszników. Pamiętać przecież trzeba, że w 1788 r. do współpracy z królem na terenach litewskich po raz ostatni właściwie stanęli wszyscy czołowi magnaci, z tak prorosyjskimi Kossakowskimi i Massalskimi³⁴. Król zresztą zawsze stosował politykę pozyskiwania niedawnych przeciwników czy przeciągania na swoją stronę ludzi niezdecydowanych³⁵. W decydującym momencie dało to swoje negatywne następstwa. Okazało się bowiem, że spośród 16 niewątpliwych królewskich stronników aż 9 opowiedzieć się miało przeciw projektowi Konstytucji. Stanowisko takie reprezentowało 3 senatorów: Joachim Chreptowicz podkanclerzy litewski, Kazimierz Plater kasztelan trocki, Antoni Suchodolski kasztelan smoleński, a także 6 posłów: Ignacy Chomiński — oszmiański, Józef Dziekoński — grodzieński, Tadeusz Korsak — wileński, Stanisław Manuzzi — brasławski, Ignacy Sylwestrowicz — żmudzki i Józef Zabiello — żmudzki³⁶. Za Konstytucją natomiast gotowych było wystąpić ledwo 7 królewskich stronników, wśród których był tylko 1 senator: biskup Tymoteusz Gorzeński oraz 6 posłów: Aleksander Kaczanowski — inflancki, Bogusław Mirski — brasławski, Józef Mostowski — inflancki, Dominik Narbutt — lidzki (był on jednak też protegowanym Adama Kazimierza Czartoryskiego), Ignacy Przeciszewski — żmudzki i Tomasz Wawrzycki — brasławski³⁷. Dopiero 5 V 1791 r. po zmianie stanowiska przez T. Korsaka sytuacja poprawiła się i z grona protegowanych i stronników króla na Litwie ledwo 50% opowiedziało się za Konstytucją. Pamiętać ponadto wypada, że aż do tego momentu za jeden z filarów stronnictwa królewskiego na Litwie uchodził biskup Józef Kossakowski, w rzeczywistości będący rzecznikiem interesów Rosji. Przy uwzględnieniu jego grupy wynik byłby oczywiście jeszcze bardziej niekorzystny dla króla.

Znacznie pomyślniejszy wynik w działaniach prokonstytucyjnych

³⁴ Michalski, *Sejmiki poselskie...*, s. 354—356.

³⁵ Szerzej o tym A. Stroynowski, *Pierwszy „wolny” sejm stanisławowski 1778 roku (główne problemy obrad)*, „Acta Universitatis Lodziensis” (w druku).

³⁶ Por.: O. Hedemenn, *Historia powiatu brasławskiego*, Wilno 1930, s. 113—130; W. Konopczyński, *Chojecki Franciszek*, PSB, t. 3, 1937, s. 416—417; J. Iwaszkiewicz, *Chreptowicz Joachim*, PSB, t. 3, 1937, s. 441, 443; H. Waniczkówna, *Działyński Antoni*, PSB, t. 6, s. 131—132; B. Krakowski, *Korsak Tadeusz*, PSB, t. 21, 1976, s. 283; Z. Zielińska, *Plater Kazimierz*, PSB, t. 26, s. 665—672; Sulek, *op. cit.*, s. 13.

³⁷ Michalski, *Sejmiki poselskie...*, cz. II; E. Rabowicz, *Kaczanowski Grzegorz*, PSB, t. 11, 1964—1965, s. 305—306; J. Skowronek, *Mostowski Józef*, s. 66—68; E. Aleksandrowska, *Narbutt Wojciech*, PSB, t. 22, 1977, s. 539—540.

osiągnęła dawna opozycja puławska, której 7 przedstawicieli z obszarów Wielkiego Księstwa działało w tym czasie w Warszawie. Spośród nich tylko Jacek Puttkamer miński zaliczany był do przeciwników Konstytucji, natomiast wszyscy pozostali byli jej zwolennikami i złożyli swoje podpisy pod „Asekuracją”. Byli to obok Ignacego Potockiego posłowie inflanccy: Stanisław Kublicki, Michał Zabiello, Julian Ursyn Niemcewicz, Piotr Potocki i Józef Weyssenhoff³⁸. W sumie cała ta grupa osiągnęła nieomal całkowitą jednogłośnieść w najistotniejszej kwestii.

Podobnie dużym zdyscyplinowaniem wykazali się Kossakowscy, którzy zgodnie występowali przeciw Konstytucji pod wodzą biskupa inflanckiego — Józefa. Obok niego występowali dwaj jego imiennicy, posłowie: upicki i wilkomirski. Wspierał ich także powinowaty ze stronnictwa królewskiego — Józef Zabiello. Zawiódł ich natomiast forsowany w wyborach Tomasz Mineyko poseł kowieński, który poparł Konstytucję i to biorąc udział w dyskusji³⁹. To najbardziej skrajne ugrupowanie wykazało jednak sporą zręczność, gdy po klęsce przeciwników Konstytucji nie przyłączyło się do bezowocnych protestów składanych 4 maja.

Inaczej zachowali się zaufani Kazimierza Nestora Sapiehy, który miał zresztą najsłabszą pozycję, a także po pierwszym wahaniu całkowicie zmienił postawę. Spośród jego protegowanych zdecydowanym przeciwnikiem Konstytucji pozostał tylko Stanisław Ursyn Niemcewicz poseł brzesko-litewski. Tadeusz Matuszewicz natomiast udzielił jej bezcennego poparcia, mimo że nie podpisał wcześniej „Asekuracji”. Być może był on już jednak wcześniej związany z Czartoryskimi⁴⁰. Współdziałali z Puławami przeciw królowi przed 1788 r. (zresztą także Sapieha i Niemcewicz).

W sumie, jeśli na postawy przedstawicieli Wielkiego Księstwa Litewskiego, reprezentowane w czasie walki o przeprowadzenie Konstytucji, spojrzeć przez pryzmat partyjnych powiązań, to nasuną się dość zasadnicze wnioski. Przede wszystkim zauważyć należy wysokie zaangażowanie posłów niezależnych, których postawa w znacznym stopniu

³⁸ Z. Zielińska, *Potocki Roman Ignacy*, PSB, t. 28, 1984, s. 1—17. Przy określaniu postawy politycznej posłów, pomijając nawet lekturę wcześniejszych dziarszy sejmowych, kapitalne znaczenie ma: *List przytomnego na seymie arbitra do pozostałych w domach obywateli z Warszawy Dnia 4 listopada roku 1788 pisany*, bmd.

³⁹ A. Zahorski, *Kossakowski Józef Kazimierz*, PSB, t. 14, 1968—1969, s. 268—272; I. Homola, *Kossakowski Józef Dominik*, PSB, t. 14, 1968—1969, s. 274—276; Z. Kossakowska-Szanoić, *Kossakowski Józef Antoni*, PSB, t. 14, 1968—1969, s. 276; L. Żytkowicz, *Mineyko Tomasz*, PSB, t. 21, 1976, s. 283.

⁴⁰ J. Skowronek, *Matuszewicz Tadeusz*, PSB, t. 20, 1975, s. 225—227; W. Szczygielski, *Niemcewicz Stanisław Ursyn*, PSB, t. 22, 1977, s. 781—782.

przyczyniła się do zwycięstwa idei konstytucyjnej na Litwie⁴¹. Okazało się bowiem, że aż 63⁰/₀ z tej grupy niezależnych popierać zdawało się obóz reform (porównać to warto z wielokroć gorszym wynikiem stronnictwa królewskiego). Następnie godny podkreślenia jest też udział całej opozycji, nawet pominąwszy jej podział na grupę hetmańską i puławską, gdyż w rezultacie na 10 aktywnych jej reprezentantów aż 7 poparło od początku Konstytucję, a 1 po chwilowym tylko wahaniu, co oznaczało zaangażowanie w 70—80⁰/₀ po stronie obozu reform. W połączeniu z niezależnymi posłami, wywodzącymi się w zasadniczej mierze z dawnych klientów ks. Karola Radziwiłła „Panie Kochanku” czy Michała Ogińskiego, uzyskano większość (35 na 52 osoby). Toteż tym kręgom niezależnym oraz wywodzącym się z antykrólewskiej opozycji zawdzięczać należy uzyskanie poparcia dla dzieła reformy 3 Maja w gronie reprezentantów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stronnictwo królewskie zaś nie odegrało w tym wypadku istotniejszej roli, tak ze względu na sygnalizowaną już bezprogramowość, jak też pozostawanie w znacznym stopniu w zależności od zaleceń i sugestii ambasady carskiej⁴².

Wydaje się jednak, że rozważania na temat partyjnych powiązań dla tak małej zbiorowości nie są najbardziej istotne. Dopiero badania postaw wszystkich uczestników wydarzeń 2—5 V 1791 r. mogą przynieść tutaj istotniejsze rezultaty. W odniesieniu zaś do reprezentantów Wielkiego Księstwa Litewskiego bardziej celowe jest chyba spojrzenie na te wydarzenia nie przez domniemane postawy (ustalenia Jana Dihma), lecz przez rzeczywisty udział w walce politycznej. Okazuje się wówczas, że ze 127 osób, które w różny sposób zaakcentowały swój udział w obradach (podpisy na „Asekuracji”, protesty, udział w dyskusji) aż 33 były związane z Litwą, czyli prawie 26⁰/₀ ogółu. W tym gronie zaznaczył się jednak chyba najwyższy stopień prokonstytucyjnego zaangażowania, gdyż aż 27 osób od początku poparło dzieło reformy (czyli 82⁰/₀). Dwie dalsze osoby udzieliły jej poparcia później, po wahaniach czy w mniej zdecydowany sposób. Przeciw niej zaś występowały tylko 4

⁴¹ Przez pojęcie: postowie niezależni należy rozumieć całą grupę osób wywodzących się z kręgów zamożnej szlachty, która i w poprzednim okresie nie wiązała się trwale z dworem królewskim, czy wielkimi magnatami. Szczególnie zaś w czasie sejmików 1788 r. i później grupa ta uległa wzmocnieniu. Ponadto powiększyła się liczebnie po rozpadzie partii radziwiłłowskiej, który dokonał się po śmierci ks. Karola Stanisława „Panie Kochanku”. Problem rosnącej niezależności przedstawicieli Litwy zaczął zresztą pojawiać się już od upadku Antoniego Tyzenhauza. Tutaj też umieszczeni są ludzie o nieznanym powiązaniach.

⁴² To uzależnienie realistów, a przynajmniej ich części od ambasady carskiej miało szczególnie tragicznie zaciężyć na wynikach działań dyplomatycznych w 1791 i 1792 r. o czym szerzej pisał Łojek, *op. cit.*, *passim*.

(12%) i w dodatku — uwzględniony tutaj — Tadeusz Korsak po licznych protestach udzielił jej poparcia 5 V 1791 r.

Dopiero po uwzględnieniu tylko faktycznie zaangażowanych w walkę o przeprowadzenie Konstytucji w dniach 2—5 V 1791 r. uwidacznia się postępowość reprezentantów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Tylko w takim wypadku nabierają sensu pojawiające się opinie o nadzwyczajnej postępowości Litwinów czy wręcz o istnieniu litewsko-inflanckiej grupy nacisku. Wymaga to jednak dalszych badań, opartych na jednolitych kryteriach i w odniesieniu do wszystkich uczestników majowych obrad. Wtedy też bardziej wyrazisty stanie się wkład poszczególnych ugrupowań w dzieło Konstytucji, której przeprowadzenie — przynajmniej na Litwie — zawdzięczano głównie dawnej opozycji antykrólewskiej i patriotycznie nastawionym posłom niezależnym, przy minimalnym jedynie wsparciu ze strony niedawnych realistów.

Andrzej Stroynowski

LES REPRÉSENTANTS DE LA GRANDE PRINCIPAUTÉ DE LITUANIE LORS DE LA PROCLAMATION DE LA CONSTITUTION DE 3 MAI

Au cours des débats décisifs sur la Constitution de 3 Mai, entre le 2 et 5 mai 1791, la représentation lituanienne a joué un rôle important. On estime qu'elle constituait un quart de participants dans les chambres de la diète. Sa participation à introduire dans la vie le coup d'état constitutionnel a été encore plus grande: le document „Assurance" écrit le 2 mai 1791 porte les signatures de 25 Lituaniens ce qui constitue 30% de partisans jurés de la Constitution. Au cours des débats, 80% environ de représentants Lituaniens s'étaient prononcés en faveur de la Constitution. Il s'agissait principalement des représentants de l'opposition anti-royaliste de l'époque antérieure à la Grande Diète (70—80%) mais aussi des indépendants parmi lesquels 65% ont été partisans de la Constitution. C'était uniquement la famille de Kossakowski qui s'est prononcée d'une manière décidée contre la réforme et aussi la plupart des anciens partisans du roi, dont le leader de son parti en Lituanie — Joachim Chreptowicz. Cette participation des représentants principaux du groupement royal dans l'opposition anti-constitutionnelle résultait sans doute de leurs forts attachements à l'ambassade de tsar. A part les groupes mentionnés, il faut distinguer d'une manière spéciale les députés livoniens qui, presque tous (10 sur 11) ont soutenu la réforme, en confirmant partiellement l'existence d'un groupe d'appui livonien dans la Grande Diète. Cela ne résultait pas cependant de la spécificité politique de cette terre mais de la domination de sa diétine en 1788 par l'opposition dont les points de vue ont été confirmés par les positions de ce groupe de représentants Lituaniens.